Shri Raghunath Temple MSS. Library,
JAMMU

No. १८७७

Title गदाधरी टीका.

Author —

Extent १० Age —

Subject न्याय वैशेषिकं

श्रीगणेशायनमः॥ अवच्छेद्यं कारणत्वादिसामानाधिकरण्यं। यथा तदात्मसमवेतत्वादिकं प्रति तदात्म
समवेतज्ञानादेः कारणत्वे तदात्मत्वादेः कारणतावच्छेदकत्वं तद्वत्. ननु स्वरूपसंबंधरूपा
वच्छेदकताया घटकीभूतसकलपदार्थसाधारण्याद्विशेषणे तत्संभवो भवत्येव प्रकृते तु न सा दीधिति
कृन्मते लक्षणप्रविष्टा। एवंच तन्मते उपाधिनेति तृतीयाया अनतिरिक्तवृत्तित्वरूपावच्छेदकत्वार्थक
उ त्वयोपाधीनत्वाधीनेदुर्वारत्वमत आहोपाधीति। तथाच तृतीयाया उक्तार्थत्वेपि स्वघटकोपाधीनत्वव
हारो मणिकृतां गौण इति भावः। यदि नीलधूमत्वादिवारकं स्वसमानाधिकरणतादृशधर्मान्तराघ
टितत्वं निवेश्यते तदा दीधितिनो न वेति स्वरूपसंबंधरूपावच्छेदकत्वं नीलधूमत्वादि वह्निसमत्वघटिते
नोपगम्यते इति प्राचीनमते न निविशते नव्यैस्तदंगीकारान्नव्यमते निविशत इति तु केचित्. रासभा
द्वेधनादावित्युपादानबीजं दर्शयति। उपाधीति। उपाधिघटितसाधनावच्छेदकस्यावच्छेदकत्वमिति
न मूलार्थः किंतूपाधिघटितधर्मस्य तथात्वमिति सूचनाय तदुपादानमिति भावः। सर्वत्रेति शीत
पदस्य गुणिपरत्वे शीतद्रव्यत्वजलान्यस्पर्शत्वयोरवच्छेदकत्वानुपपत्तिः। स्नेहसमानाधिकरण
(स्वबोधकशा द्बोधस्वरूपसंबंधरूपावच्छेदकतारूपसाजात्यसनिबंधनो गौर्वाहीक इतिवत्=६)

स्वतोऽवच्छेदकत्वं च तादृशविशेषणतामवच्छिन्नावच्छेदकताकत्वं निःस्नेहं स्पर्शादिसादोशीतान्मलवारणाय स्वतस्त्वं १

अतए· घटत्वादेर्जलसामानाधिकरण्यात् स्नेहाभावासमानाधिकरणजलत्वादेर्जलान्यस्पर्शसमानाधि
२९ करणत्वात् विनाप्युपाधिप्रवेशनमित्यत उपाधिपदस्य तद्दूषितपरतायाः स्वयमनुपाधितेत्यनेनन
लाभा स्य यथाश्रुतार्थपरतायाः तयोश्च विकल्प्यैः केवलेनेत्यनेनावच्छिद्यत इत्यस्य स्वतोऽवच्छेदकत्वपरता· चा
19 याश्च लाभान्नियमद्वयं· तन्निराकरणं व्युत्पादयति एतेनेति· यद्यपि अवच्छेदकविशेषणतानापन्नत्वं
स्वतन्त्रत्वं तच्च स्वनिरूपितमुख्यविशेष्यिताव्यापकप्रकारिताकान्यत्वं तथापि वै विशेषणतानप्रविष्ट
त्वेन तत्सूचनार्थमेव तदुपात्तं· उपाधिभिन्नस्येति· अवच्छेदकविशेषणतयाऽवच्छेदकत्वं अवच्छेदक
घटकत्वं· स्वाप्रकारकप्रतीत्यवृत्ति अवच्छेदकविषयिताकत्वं· एतन्नियमे च न शीतत्वे व्यभिचारः त
स्योपाधिभिन्नत्वेपि विशेषणतयाऽनवच्छेदकत्वात्· निःस्नेहमिति· यद्यपि धूमवान्वह्नेरित्यादौ वा
आर्द्रेन्धनप्रभवत्वे साध्यासमानाधिकरणतयानुपाधौ व्यभिचारः संभवति· तथापि विशेषणताप ण
न्नेनैवेति पूरणपक्षे तत्र व्यभिचारासंभवादिदमुक्तं· प्रकृतेति सोपाधौ साधनतावच्छेदके स्पसा
(ध्यसंबंधितावच्छेदकत्वाभावबोधकत्वाभावात्· विशेषणतापन्न एवोपाधिरवच्छेदक इत्यतो वि) २९

२उक्तनियमयोः२

२ स्योपाधिभिन्नतयातद्घटितत्वेन च साध्यसंबंधितावच्छेदकत्वाभावतल्लाभेपि यत्र तस्य तदभावात्लाभात् विशेषणताना
नापन्न एवावच्छेदक इत्यर्थपर्यवसानादाह उपाधेः स्वत इति विशेषणमभावच्छेदके व्यभिचारवारणाय स्वत्वः पदे २

(शेषणतानापन्नत्वविशिष्टं यदवच्छेदकत्वं तदभावो लभ्यते। तत्र विशेषणतानापन्नत्वेन नियम)
(घटकमिस्येतत्सूचनाय स्यात् इत्युक्तो) प्रकृते तु पूर्ववत्। वैस्यादीति आदिना धूमादिपदपरिग्रहः।
साध्यादीत्यादिना सन्दिग्धत्वादिपरिग्रहः। पूर्वोक्तस्येति पारिभाषिकानतिरिक्तवृत्तित्वरूपतालाभाय। तत्रोपाधिघटितधर्म एव तदवच्छेदकत्वमिति तत्रोपाधिघटितधर्मे तदवच्छेदकत्वस्यान
वोध इत्येतल्लाभार्थं दीधितौ तात्पर्यमित्युक्तं। उरस्सरत्वं केचिदिति शब्दलभ्यं। नवेत्यादौ
अत्र सोपाधौ साधनतावच्छेदके साध्यसंबंधितावच्छेदकत्वाभावः उपाधिघटितधर्मे न तदवच्छेद
कत्वं चेति वाक्यार्थः। तत्रोपाधिघटितधर्म एव तदवच्छेदकत्वमिति तत्रोपाधिघटितधर्मे तदव
च्छेदकत्वस्यानवोध इत्येतल्लाभार्थं दीधितौ तात्पर्यमित्युक्तं। उरस्सरत्वं केचिदिति शब्दलभ्यं। न
नु अत एवेति मूलस्य सोपाधौ साधनतावच्छेदकस्यानवच्छेदककत्वादेवेति नार्थः। तथा सति उपा
धेस्तद्विशेषत्वनियमाभंगात्। नापि साधनतावच्छेदकस्य नियमतोऽनवच्छेदकत्वादेवेत्यर्थः। तस्या
दल प्रक्रान्तत्वात् अत आह सोपाधाविति। उपाधिनेत्यनंतरं मणौ तादृशार्थिकं पूरणीयं अन्यथाप्रक्रो

४ तत्रोपाधिघटितधर्मे तदवच्छेदकत्वांशपरित्यागः। उपाध्यघटितधर्मे सत्यनेन शुद्धसाधनतावच्छेदकपरिग्रह इत्ये
सेतल्लाभार्थं दीधितौ तात्पर्यमित्युक्तं ... सोपाधेः साधनतावच्छेदकातिरिक्तसा

सा

[illegible]

।वक्ष्यमाणरूपा॰।

अनुम० २० 20

तत्रानुपपत्तेः साधनतावच्छेदकातिरिक्तसाध्यसंबंधितावच्छेदकसामान्यस्य नोपाधित्वनियमः धूमवान्वह्नेरित्यादौ आर्द्रेंधनादेर्गुरुधर्मतेऽनुपाधित्वादतो दीधितौ तद्विशेषइत्युक्तं विशेषणत्वं साध्याभावविशिष्टसाधनवद्वृत्तित्वं स एवोपाधिरितिनियमउपपद्यते तत्रएवकारपरित्यागेसोपाधौता दृशसाध्यसंबंधितावच्छेदकस्यानियमेपियत्किंचिदुपाधौता दृशविशेषत्वसंभवादुपदर्शितासंगति रतःपूरयति नियमेनेत्यादिरिति साधनतेति सोपाधिकस्यतादृशसाध्यसंबंधितावच्छेदककत्व व्यभिचारित्वेइत्यर्थः नतत्सत्वं तादृशसाध्यसंबंधितावच्छेदकाप्रसिद्धेः नियमोः सएवेत्येवका रलभ्यः सोपाधौसाध्यसंबंधितावच्छेदकानियमे तदसत्वस्थलीयोपाधौसाध्यसंबंधितावच्छेदक त्वभंगादेवेतद्विशेषत्वनियमभंगो। दीधितितोलभ्यतेस्वचायुक्तः अवच्छेदकत्वेयोभेदादिनिशंक ने यद्यपीति एतद्दूषणस्यदुरुद्धरतयाविशेषणत्वभंगादेवपितन्नियमभंगःसमर्थनीयः तत्रमूलो क्तेदंपदपरामर्शनीयस्यदीधितावसत्वात्स्वियपूरयित्वाऽऽशयेमाह तथापीति यद्यपियतएवसोपा धौसाधनतावच्छेदकंनावच्छेदकमित्येवसम्यक् तथापिसोपाधौसाधनतावच्छेदकस्यव्याप्तिघटका

माशंक्यसाधनतावच्छेदकातिरिक्तमवच्छेदकं सोपाधौनिपतमितिनयोजनाकिंतुअतिरिक्तं निपतमवच्छेदकमिसे वअतिरिक्तमेवावच्छेदकमितिदर्शयन्नाह

४तस्या नुपष्टंभकत्वा४ १ उपष्टंभकी भूतव्यभिचा
रे साधनतावच्छेदकातिरिक्तमेवावच्छेदकमिति प्राग्रुक्ते रे

रसवक्रयोरितिअर्थांतरं नतत्वमर्थः १

ना१

वच्छेदकत्वाभावस्यैव प्रक्रांतत्वात्तल्लाभेन तदुपष्टंभेत अत एवेति व्याख्यातुं न शक्यते ऽतः सर्वत्र सोपा
धावित्याद्युक्तेः सोपाधिनिष्ठसाध्यसंबंधितायाअवच्छेदकत्वे साधनतावच्छेदकातिरिक्तत्वव्याप्यत्व
प्रदर्शनं च साधनतावच्छेदकावृत्तित्वरूपमिति तत्पर्यवसितार्थमाह साधनत्वेति · यद्यपि व्याप्तिघट
कावच्छेदकतायाएव प्रतिक्षेपः स्यात्तथैवोपक्रमात् तथापि साध्यव्यभिचारितावच्छेदकत्वमेवता
दृशानवच्छेदकत्वनिर्वाहकमिति तदेवाविवक्षितत्वात्तदुपष्टंभेनात एवेत्यादि व्याख्यातं निर्वक्ष्य
माणेति तत्र साध्याभावविशिष्टसाधनाप्रसिद्धेरिति भावः अभिप्रायादिति · वस्तुतस्तु साध्यव्यभि
चारितावच्छेदकस्य व्याप्तिघटकावच्छेदकताप्रतिक्षेपः सोपाधावितिग्रंथलभ्यः एवंचात एवेत्यस्य
व सोपाधौ अनवच्छेदकस्य साध्यव्यभिचारितावच्छेदकत्वादेवेत्यर्थ एव प्रदर्शनीय इति सारं · निःस्नेह
स्पर्शादित्यादौ शीतस्पर्शान्यस्पर्शत्वस्योपाधेराश्रयतासंबंधेन साधुनुवृत्तित्वादाह प्रायश इति · आ ६५
श्रयतासंबंधेनेति · उपाधिताघटकसंबंधेनेत्यर्थः · तत्समानाधिकरणत्वे सतीति तत्समानाधिकरण
भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वं न्यूनवृत्तित्वं तद्भिन्नत्वमन्यूनवृत्तित्वं सामानाधिकरण्यघटितं बोध्यं ·

=हेतुनिष्ठसाध्येषाधिनिरूपितयोः=१ व्याप्यदिशिलदप्रवेशे२

अ॰त॰र यत्रयत्रेति॰ निरूपकतासंबंधेनैसामानाधिकरण्ययोरेवव्याप्तिः निरूपकताया॰वृत्त्यनियामकसं
२१ बंधतयाव्यापकत्वाघटकत्वादाहे तावतेति॰ व्याप्येति व्यापकदिशिसाधनप्रवेशे॰ष्यामोमित्रात्तनय
त्वादित्यादौशाकपाकजत्वेऽव्याप्तिरितितत्प्रवेशः उपाधिसामानाधिकरण्यनिरूपकाधिकरणता
पि याव्यापकतयातत्रौतत्प्रवेशोव्यर्थ इत्यर्थः उपाध्यधिकरणतानिवेशेनेवोपपन्नोतादृशाधिकरण
त्वतात्वेनापिननिवेशः कुतः॰द्रव्यंसत्वादित्यादौविशिष्टाधिकरणताघटितव्यापकतायाएवोपादा
नाद्दोषादुभयेति॰ नवेतीति॰ अन्यथाद्रव्यत्वविशिष्टसत्तावतिगगनादौस्पर्शवत्वाभावेनाव्याप्तेः
मूलेतत्रेतिपक्षःप्रवेशितः॰ तदर्थोयदिसाधनमात्रे॰ तदातत्रसाध्याभाववविशिष्टसाधनाद्यावर्तकवि
रहइतिसाध्यविशिष्टेसुक्तंसद्धेतौसाध्यव्यापकेव्यावर्त्तकत्वसत्वादतिव्याप्तिरतः साध्याभावविशिष्ट
साधनादितिपूरितं॰ उपाधेःप्रायशःसाधनावृत्तितयाऽश्रयतासंबंधेनव्यावर्तृत्वासंभवात्सामा
नाधिकरण्येनेति॰ भेदानुमित्युपधायकत्वोक्तौतदनुमित्यनुपधानस्थलेऽव्याप्तेराह व्यावर्त्तकत्व
मिति॰ ननुसाध्याभाववविशिष्टसाधनभेदव्याप्यपक्षवृत्तिसामानाधिकरण्यप्रतियोगित्वमर्थः॰ तत्रच

२ यत्किंचिदितिसाधनवद्विशेषणंतेनसाधनवृत्तित्वसामान्याभावनिवेशेसाधनसमानाधिकरणस्यार्द्धेधतत्त्ववदनादेर्नोपाधितानुपपत्तिः॥२ २१

साध्यविशिष्टसाध्यरूपपक्षवृत्तित्वाप्रवेशे ध्वंसत्वादित्यादौ जातित्वादावतिव्याप्तिः तत्सामानाधि
करण्यस्य द्रव्यत्वाभावविशिष्टसत्ताभेदव्याप्यत्वात्· एवं ध्वंसध्वंसत्वगुणत्वान्यतरस्मादित्यादौ कर्मत्वा
दावपि अत आह साध्येति· साध्येति साध्यविशिष्टसाधनव्यापकत्वाभावेनैवेत्यर्थः· उत्तरकल्पे साध
नतावच्छेदकानवच्छिन्नत्वस्यैव दलत्वाभावार्थे तत्सार्थकीकरिष्यते एतत्काचेतु ध्वंसत्त इत्यादौ
साध्यविशिष्टहेतुव्यापकस्य हेतुतावच्छेदकसत्त्वस्य प्रकारांतरेणैव वारणात्तद्वैयर्थ्यमित्याहुः स्थं २
चेत्यादिना· विरुद्धेति· समवायेन दधिमति परमाणौ दधित्वं नास्ति सांकर्यभयात् तत्र साधनतावच्छे
दकभिन्नत्वाभावाद्व्याप्तिः· निर्वक्ष्यमाणेति· साध्याभावविशिष्टसाधनाधिकरणताकत्वरूपेत्यर्थः·
साधनेति· साध्यसंबंधितानवच्छेदकसाधनतावच्छेदकावच्छिन्नसाधननिष्ठसाध्यसंबंधितावच्छेदक
त्वमर्थः· साध्यसंबंधितानवच्छेदकप्रकृतसाधनतावच्छेदकविशिष्टप्रकृतसाधननिष्ठसाध्यसंबंधि
तावच्छेदकत्वमेवकारव्यवच्छेद्यं· शक्यते वक्तुमिति वक्ष्यतः साधनतावच्छेदकावच्छिन्नायास्तादृशव
त्तितायाएव निवेशात्परिष्कारोपि संभवतीति बोध्यं· साधनतावच्छेदकसंबंधनिवेशप्रयोजनं चव

२ साधननिष्ठसाध्यसंबंधितायां साधनतावच्छेदकानवच्छेद्यत्वमेवकारव्यवच्छेद्यं मेयत्वसामानाधिकरण्येन गगनादेः स्वरूपसंबं
धरूपानवच्छेदकत्वं बोध्यं २

यद्यपि यथाश्रुते यत्साध्याभाववति न वर्त्तते इत्येतावन्मात्रोक्तौ इदं कर्मान्यत्वे सति सत्वादित्यादौ गुणान्यत्वेऽव्याप्तिरतः साधन
वत्वमुपात्तं तथापि ७

अत एव न्हिमान् धूमादित्यादौ साध्यव्यापकेऽति व्याप्तिवारणं अन्यथा कालिकादिना साधनवत्साध्याभावा
२२ धिकरणाप्रसिद्धिः सार्थक्यापेति पूर्वोक्तविशेषणत्वोपादाने तत एव साध्यसामान्यादिवारणात् साध
नतावच्छेदकेऽनवच्छेदकत्वस्य व्यर्थं स्यात् अतः प्रथमदलघटकस्वविशिष्टाधिकरणसाध्याभावाधि
22 करणाप्रसिद्ध्यात द्वारणीनिः स्नेहस्पर्शादित्यादौ स्वविशिष्टाधिकरणसाध्याभाववत्वं यत्स्पर्शत्वं
तद्विशिष्टं यत्स्नेहवद्भेदविशिष्टं शीतस्पर्शान्यत्वेन व्यापकत्वसत्वादति व्याप्तेर्वारणाय साध्या
भाववद्वृत्ति स्वविशिष्टप्रकृतसाधनाधिकरणताकत्वरूपस्यान्यादृशविशेषणत्वस्यैव निवेश
इति भावः लाघवायेति साध्याभावाधिकरणे साधनाधिकरणत्वनिवेशाय सामानाधिकरण्यं
पत्यदार्थे व्यर्थं तादृशावृत्तित्वस्यैव सम्यक्त्वात् साधननिष्ठसाध्यसंबंधितायां साधनतावच्छेदकानव
च्छेद्यत्वानिवेशोऽप्युक्तेत्यर्थः (दीधितौ तादृशसामान्याभाववर्त्तकं तादृशसामान्यभेदव्याप्यं इ
दं सत्वादित्यादौ गुणान्यत्वविशिष्टसत्तायाः साध्याभाववद्वृत्तसाधनाधिकरणवृत्तित्वा
संभवात् सामान्यस्येति पक्षधर्मतालाभाय भेदानुमितियोग्यत्वस्य पक्षधर्मतागर्भत्वादेवं)

तादृशभेदव्याप्यं तादृशसामान्यनिष्ठमिति दीधिति सर्वं परिष्करोति साध्याभाववदिति ३

५ कृत्स्नविशेष्यविशेषणभावव्यत्यासेन पूर्वकल्पाद्भेदसिद्धिः। पूर्वोत्तरदीधिस ५

च दलयोर्वैशिष्ट्यघटकाधेयतानिवेशं परित्यज्य परिष्करोति· साध्याभाववदिति· विशेष्य
विशेषणभावभेदादेव पूर्वकल्पाद्भेदो ननु पूर्वकल्पे यथा साध्यविशिष्टसाधनव्यापकत्वप्र
वेदलार्थः साध्याभावविशिष्टसाधनवत्त्वमुत्तरदलार्थस्तथैवात्रापीति कथं तद्भेदलाभः· त
मैवं· साधनाभिमते विशेषणं सप्तम्यन्तं तत्र साध्यसंबन्धोवच्छिद्यते स एवोपाधिर्विनियोजनास्वीकारा
त्· अग्रिमप्रकारानुरोधादात्तता दृशेति· तद्धावृत्तिः प्रथमदले नञ्ग्रीतान्यत्वादेर्द्वितीयदलेन घ
टत्वादेर्युदासः स्वमते शीतस्पर्शान्यत्वादिसाधारणावच्छेदकत्वोक्तेः सार्वभौमानां विशेषणपर
वेयर्थ्यंमत आह विशेषणपदेति· स्वरूपेति· धूमवान्वह्नेरित्यादौ लघुनि आर्द्रेन्धनजन्यवह्नित्व
एव तत्तन्नत्ता दृशावह्निसामानाधिकरण्यमिति· हेतुनिष्ठेति· प्रत्यक्षउद्भूतरूपादित्यादौ उद्भूत
रूपादिनिष्ठप्रत्यक्षत्वादिसामानाधिकरण्यस्योद्भूतरूपादिनिष्ठमहत्त्वादिसामानाधिकरण्यम
न्यूनानतिरिक्तवृत्तीति न कश्चिद्दोषः· हेतुतावच्छेदकावच्छिन्ननिष्ठत्वार्थकमिति· न च द्रव्यं जन्य
त्वे सति सत्त्वादित्यादौ विशिष्टसत्तानतिरिक्ततामतेन दोषवारणं· तदतिरिक्ततामते विवक्षावे

रतुनयुक्तं। अभिचारित्वाताहशसामानाधिकरण्यप्रसिद्धेः।२

अ.त.ए. २२ यर्थमितिवाच्यं॰ शुद्धसामानाधिकरण्येयत्तातो विशिष्टसमानाधिकरण्येयतायाभिन्नत्वात्॰ अन्यथाहेतु

तावच्छेदकावच्छिन्नत्वं स्वव्याप्यत्वात्॰ तथासत्यप्यग्निमसाधनतावच्छेदकानवच्छिन्नत्वस्यसाध्य

२३ संबंधितायामुपपन्नेः स्वविशिष्टाधिकरणसाध्याभाववत्त्वे हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नत्वं साध्यसंबं

धितायामुपाधिसंबंधितायांतु हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नत्वमात्रमिति निर्गलितार्थः॰ तादृशोत्तितथा हेतुनिष्ठेसर्पः

चहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यसामानाधिकरण्यव्यापकसामानाधिकरण्यप्रतियोगित्वेसतिसा

नतिरिक्तवृत्ति ध्यसामानाधिकरण्येऽव्यापकहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नसामानाधिकरण्यप्रतियोगित्वमर्थः॰ हेतुता

वच्छेदकावच्छिन्नस्वव्यापकं यत्साध्यसामानाधिकरण्यं हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नव्यापकसामाना

धिकरण्यप्रतियोगित्वंवार्थः॰ एतन्मतेउपष्टंभासंगतिर्नास्ति॰ अनतिरिक्तवृत्तित्वरूपावच्छेदकत्व

स्यव्याप्युपाधिनियमघटकत्वात्॰ उदक्षरत्वादित्यादिनास्वातंत्र्येणविशेषपदार्थानिवेशपरिग्र

हः॰ सामानाधिकरण्याव्याप्यवृत्तितादूषणस्यप्रागुक्तत्वात्तदनभिधानं॰ एकव्यक्तीतिएतद्घटभि

न्नंघटत्वादित्यादौ॰ यद्यपि विशेषणत्वविशिष्टसाध्यसंबंधितावच्छेदकएवोपाधिरितिनियमे २३

ई उपाधित्वलक्षणस्य तद्घावत्त्तयोपसंगमनामेतिपाठः। उपाधित्वेलक्षणस्यताद्भावन्नतत्पोपष्टंभमानपन्निलिपाठंतरं। ताहशेति नचद्वयंसत्वा
दित्यादौ विशिष्टसत्तारूपोपाधौसाध्याभावविशिष्टसाधनवदवृत्तित्वाभावादव्याप्तिः। ताहशसाधनवद्वृत्तित्वविशिष्टाधिकरणतोसामान्यकृतो
क्तौ व्यापकत्वरूपसामान्यपदार्थप्रवेशोत्ता घवभंगः सामानाधिकरण्यसंबंधावच्छिन्नाभावपर्यंतविवक्षावैयर्थ्यं चेतिवाच्यं। तत्रविशिष्टस

व्यभिचारप्रदर्शकहेतोः तदसंभवादित्यस्य विशेषणत्वविशिष्टावच्छेदकत्वासंभवादित्यर्थ एव
संभवन्ति विशेषणानीत्यस्यैवाध्याहारात्। तथापि अग्रेतथात्वासंभवइत्यनेनविशेषणत्वासंभ
वमात्रपरामर्शाद्याशुतल्लाभायचव्यत्यस्यति अवच्छेदकत्वेसतीति। एंकारइतिएतच्चान्यत्रा
पिबोध्यमनइति। अतइत्यस्य विशेषणत्वासंभवादित्यर्थो न संभवति तस्याप्रक्रांतत्वात्। उद्भूतरूप
वत्वादेर्विशेषणत्वानुपपादनेन तथात्वासंभवशंकायाअनुद्धाराच्चेत्यतः प्रक्रांतउपाधित्वेनथात्व
नैयत्यं तन्निर्वाहकं उद्भूतरूपत्वादेरुपाधित्वानुपगमश्चताहशशंकोद्धारार्थत्वेनोक्तः एतद्दल
निवेशएवेति। नचजातिमान्मेयत्वादित्यादौ विरोधाभंजकभावत्वादावतिव्याप्तिः तस्य साध्यवि
शिष्टसाधनव्यापकत्वादितिवाच्यं। तत्रसाध्याभावविशिष्टसाधनव्यापकाभावप्रतियोगित्वदल
स्यैवनिवेशफलत्वात्। उद्भूतरूपादीनामित्यादिनायेगोरश्वत्वादित्यादौसास्नावत्वादिरयहः अवच्छे
दकीभूयेत्यस्यावच्छेदकघटकीभूयेत्यर्थमभिप्रेत्याहमूर्तत्वादाविति। व्याप्यवृत्तेरवच्छेदकत्वानु
पगमेअवच्छेदकत्वंनिरूपकत्वंविरुद्धमितिएतेनव्यभिचारोन्नयनस्योपाधिफलेस्वे विरुद्धसाध्या

अतए वत्वादौ उपाधौ साधने साध्यसंबंधाभावेन अव्याप्याते षां लक्षणशुद्धिः स्यादित्याविकृतं सपक्षविप
२४ क्षवृत्तित्वरूपप्रक्रांतव्यभिचारस्यान्येयत्वेपि व्यापके व्यर्थं विशेषणतायाअदोषात त्यरित्यागानौ
चित्यंअतआशयं पूरयति सपक्षेति शंकातात्परिहारयोरसंगतिवारणाय तदित्यादि व्यभिचा
25 रेत्यादि चपूरणं एवं चेति दीधित्यनुसारेण मूलव्याख्येति योजना व्यभिचारेचावश्यमुपाधिरि
तिप्रवादेन व्यभिचारस्योपाधिव्याप्यत्वं प्रदर्शयन्ने तत्फलंच व्यभिचारेणोपाध्यनुमानं व्यभिचारो ड
न्नयनंचेदुपाधिफलं तदोपाध्यनुमित्यर्थमपेक्षितात् व्यभिचारज्ञानादेवगामकतासंभवादुपाध्य
ल नुमानवैयर्थ्यं स्यादितिभावः त्यतोविरोधभंजनस्योपाधिफलत्वभावश्यकमितिभावः साध्येति
ति साध्यसामानाधिकरण्याभावव्यापकीभूताभावप्रतियोगिसामानाधिकरण्यनिरूपकतावच्छेद
कत्वस्येत्यर्थः स्फटिके इति स्फटिकविशेष्यकलोहिताभेदारोपजनकं जपाकुसुममित्यर्थः वन्हि
त्वेइति वन्हित्वविशेष्यकधूमत्वाद्यभेदारोपजनकआर्द्रेंधनजन्यवन्हिरित्यर्थः वन्हावित्यत्रो
क्तं यत्संबंधिनो यस्य अन्यत्र तद्भिन्ने स्वभिन्नेति अथ वन्हिमान् धूमादित्यादौ धूमे वन्हिव्याप्यत
तथाचवन्हौ व्याप्येआर्द्रेंधनजवन्हि रूपाधिरित्यादौ वन्हिविशेष्यकः शुद्धवन्हित्वसंबंधावच्छिन्नस्वनिष्ठसाध्यसंबंधि २४
तावच्छेदक धर्मप्रकारताको आरोपः तज्जनक आर्द्रेंधनजवन्हिरिति बोधः अत्र वन्हित्वरूपसंबंधस्यतादृशधर्मो
प्रतियोगिकतया आरोपत्व निर्वाहः

द्वह्निरूपाधिरितिव्यवहारप्रसंगः तद्वह्निनिष्ठव्याप्तेर्धर्मत्वसंबंधेन धूमे आरोपसंभवात् नच
रूप्यधर्माभावान्नदोषः एवमपि वह्निसामग्रीमान् धूमादित्यादौ वन्हेरित्यादौ दोषात्साधनाव्यापक
त्वेऽनुरूप्यभावादिति चेन्न व्यभिचारितावच्छेदकरूपस्यैव संसर्गत्वोपगमात् स्वभिन्नत्वोपादा
नेनैवैतदर्थमेव साध्यसंबंधितावच्छेदकस्यारोपो तदनवच्छेदकस्यैव संबंधत्वात् इति अर्थतः
सतद्भि इति यो यद्भिन्नः स तन्निरूपितप्रकारितानिरूपकं इति व्याप्तेरित्यर्थः आक्षेपोऽनुमितिः समी
पवर्तीति यो यद्भिन्नः स तद्विशेष्यकत्वावच्छिन्नप्रकारितानिरूपकप्रकारतानिरूपितविशेष्य
नूसत तावद्भिन्न इति व्याप्तेः सिंदूराद्युपाधिस्थले चेजपादिजन्यभ्रमस्यैतत्स्फटिकविशेष्यकत्वावच्छि
न्नाशुक्लत्वप्रकारिताशून्यत्वेनादोषात् यद्यपि सिंदूराद्युपाधिवशादिव कालांतरे पुरुषांतरे वा
तद्यत्कौ जपाद्युपाधिनापि शुक्लत्वाभावभ्रमस्तदा एतत्पुरुषस्येदानीं सिंदूरः उपाधिरिति व्यवहा
रे तत्कालीनत्वादेरपि भानं भवतीति दिक् परं स्फटिकादीति स्फटिकादिविशेष्यकत्वावच्छिन्नप्र
कारितानिरूपकेत्यर्थः अथ स्फटिकादौ लौहित्यारोपदशायां शौक्ल्यादेः साक्षात्कारो दुर्वारः

रूपसान्निकर्षः१

अत एव संयुक्तसमवायेन सत्त्वादिति चेन्न· सामानाधिकरण्यमेव विलक्षणरूपत्वोभयसंबंधेनोपाधिसान्निध्य
२५ स्य प्रतिबंधकत्वोपगमात् विलक्षणरूपत्वोपादानान्न जपाद्युपाधिसमवहिते शुक्लपटादौ शौ
25 क्ल्याद्यप्रत्यक्षप्रसंगः स्वसामानाधिकरण्यं च सान्निध्यावच्छेदकावच्छिन्नचक्षुःसंयोगवत्समवे
तत्वं· एवं च विजातीयसान्निध्यघटितनिरुक्तसामानाधिकरण्यस्यैव प्रतिबंधकत्वं· तत्र सान्नि गो
ध्यं च स्फः संयोगो विशेषणतया निवेश्यो यत्तु सान्निध्यमिह जपाद्युपाधिवृत्तिलौहित्यप्रकारकचाक्षु
लौहित्ये षभ्रमवत्त्वमिति तन्न चाक्षुषोत्पत्तिकाले शौक्ल्यादिप्रत्यक्षवारणाय कार्यकालवृत्तितया प्रतिबंधकता
स्वीकारापत्तेः द्रव्यसमवेतवृत्तिलौकिकविषयताप्रतिबध्यतावच्छेदकसंबंधः· ननु स्फटिकरूपवृत्तिः
तथा सति जपासान्निध्याभावदशायां स्फटिकवृत्तिभूतलसंयोगादेरुक्तसंबंधेन चाक्षुषप्रसंगात्·
(जपासान्निध्यदशायां स्फटिके रूपेतरविषयतासंबंधेन चाक्षुषापात्ताच्च न च स्फटिकरूपे लौकि)
(कविषयतासंबंधेन चाक्षुषं प्रति· तादात्म्यसंबंधेन विषयस्य हेतुत्वं· स्फटिकरूपेतरवृत्तिविषय)
(तासंबंधेन चाक्षुषं प्रति तथैव तस्य प्रतिबंधकत्वं चेति वाच्यं· गौरवात्· एवं स्फटिके तया सान्निध्य)

एवंस्फटिके जपासान्निध्यदशायांशुक्लत्वतद्व्याप्यवैजात्ययोः प्रत्यक्षवारणाय शुक्लान्यासमवेतजाति
प्रत्यक्षंप्रतिजपासान्निध्यविशिष्टस्फटिकत्वाभाववविशिष्टचक्षुःसंयोगविशिष्टसमवेतसमवेतत्वंसं
न्निकर्षः। नचशुक्लपटादौतादृशाभावोव्याप्यवृत्तिः स्फटिकेत्वव्याप्यवृत्तिरित्युभयमेतदितिवाच्यं
अवच्छेदकतासंबंधेनतादृशाभावाभाववान्योदेशादिः अवच्छेद्यतासंबंधेनतदभावस्यावाच्य
त्वात्। जपासान्निध्यंवास्वसमानाधिकरणसमवेतत्वसंबंधेनप्रतिबंधकं। यत्तुकस्फटिकेजपासा
न्निध्येतदसन्निहितस्फटिकरूपेशुक्लत्वाद्यप्रत्यक्षप्रसंगेतन्न। शुक्लादिरूपवत्त्वाभिमानंविनाजा इति
तिभानाभावेनतादृशजातिवृत्तिलौकिकविषयतानिरूपितविषयतासंबंधेनचाक्षुषंप्रतिस्वस
मानाधिकरणसंबंधेनतस्यप्रतिबंधकत्वोपगमेनरूपत्वादिजातेरैक्येप्यक्षतेः। यद्विचतपास
न्निहितस्फटिकादौरूपंगृह्यतएवनतुलजातंशुक्लत्वादिकमितिमतंतद्रूपप्रत्यक्षवारकप्रतिबं
धकत्वेनकल्पनीयमितिविशेषः एवंचविशेषसामग्र्यभावाच्छुक्लत्वादेर्विशेषचाक्षुषवारणेपि
जपासान्निहितस्फटिकमात्रसान्निकर्षदशायांसामान्यसामग्रीवशाच्छुक्लत्वादेःप्रत्यक्षवारणाय

समवेत१

अतए गं.टी. २६

द्रव्यसमवेतवृत्ति लौकिकविषयताशालिचाक्षुषं प्रति जपासान्निध्याभाववत्स्फटिकघटितसन्नि ट
कर्ष एव हेतुः रूपवद्वृत्तिचाक्षुषं प्रत्येव जपासान्निध्यस्य प्रतिबंधकतामतेपि आलिप्रत्यक्षस्यदुर्वा
रतया तथासन्निकर्षहेतुताया आवश्यकत्वात्। जपासान्निध्यरहितस्फटिकादिघटितसन्नि
कर्षेण तत्सान्निहितस्फटिकगुणेषु रक्तत्वलौकिकज्ञानसंभवः। प्रत्यक्षवारणाय उक्तरीत्या जपासान्नि
ध्यं प्रतिबंधकमिति संक्षेपः। लक्षणजिज्ञासामात्र अभावाल्लक्षणं त्विति मूलं दीधितिकृतान्यथा
व्याख्यातमवतारयति उपाधिपदस्येति। उक्तरूपेव्यापकत्वे मूले अप्रयोजकेति अप्रयो
जकत्वसाध्यव्यापकव्यभिचारित्वयोर्व्यभिचारोन्नायकतयोपाधित्वव्यवहारापत्तेरिस
र्थः॥ अप्रयोजकत्वमनुकूलराहित्यं॥ ॥

हेत्वा०
२६

26/1

दृश्यपो शुक्लत्वनष्टाप्यवैजात्ययोग्यत्वस्य वारणाय शुक्लान्यासमवेतजातिप्रत्यक्षं प्रति जपासान्नि
ध्यविशिष्टस्फटिकत्वाभावाविशिष्टचक्षुःसंयोगविशिष्टसमवेतसमवेतत्वं सन्निकर्षः नच शुक्ल
पटादौ तादृशाभावो व्याप्यवृत्तिः स्फटिके त्वव्याप्यवृत्तिरिति कथमेतदिति वाच्यं अवच्छेदकतासंबंधे
न तादृशाभावाभाववान् यः देशादिः अवच्छेदकतासंबंधेन तदभावस्य वाच्यत्वात् जपासान्निध्यं वा स्व
समानाधिकरणसमवेतत्वसंबंधेन प्रतिबंधकं यत्रैकस्फटिके जपासान्निध्येपि तदसन्निहितस्फ
टिकरूपे शुक्लत्वाद्यप्रत्यक्षप्रसंग इति तन्न शुक्लादिरूपव्यक्तिभानं विना जातिभानाभावेन तादृश
जातिवृत्तिलौकिकविषयतानिरूपितविषयतासंबंधेन चाक्षुषं प्रति च स्वसमानाधिकरण्यसंबं
धेन तस्य प्रतिबंधकतोपगमेन रूपत्वादिजातेरैक्येप्यक्षतेः अभावप्रतियोगिविशेषणसत्वस्य
विशिष्टाभावाप्रयोजकतया जपासान्निध्यदशायां सन्निकर्षरूपकारणाभावासंभवाच्च यत्तु ज
पादिसन्निहितस्फटिकादौ रूपं गृह्यत एव न तु तज्जातिस्तत्र शुक्लत्वादिर्नेति मतं तदा उक्तरीत्या जपासा
न्निध्यमेव प्रतिबंधकं स्वीकार्यं ननु रूपप्रत्यक्षस्य वारकप्रतिबंधकत्वांतरमपि नचैवमपि विशेषसा

प्रत.ए मग्र्यभावाद्विशेषणचाक्षुषमात्रचाक्षुषसामान्यापत्तिंतुस्फटिकादिरूपेदुर्वारेवद्रव्यसमवेतसमवेतत्व
२६ त्रिलौकिकविषयतासंबंधेनचाक्षुषंहेतोश्चक्षुःसंयुक्तसमवेतसमवायस्यसत्वादितिवाच्यं·शुक्लान्यस
मवेतत्वसंबंधेनरूपस्यकारणतयाविशेषसामग्रीविरहादेवादोषात्·जपासान्निध्यरहितस्फटिकां
26/II तरादिघटितसन्निकर्षेणतत्संनिहितस्फटिकरूपेशुक्लत्वनहिजात्ययोःप्रत्यक्षवारणाययदुक्तप्रत्तिबं
धकस्वीकारः नन्वत्रकिंसन्निकर्षकल्पनेन·निर्विकल्पकीयजातिविषयतानिरूपितव्यक्तिविषय
तायाअपिजपासान्निध्यरूपप्रतिबंधकवशादेवनिरासंसंभवादितिवाच्यं·निर्विकल्पकीयजाति
व्यक्तिविषयतयोःपरस्परनिरूप्यनिरूपकभावानुपगमात्किंतुतदायैकविषयतैवोपगम्यतेल्ला
घवात्·नचैवंतद्वत्तितद्नुभवस्तुप्रमेतिलक्षणेएतच्चनिर्विकल्पकसाधारणमिश्रविरोधइति
वाच्यं·तत्रनिर्विकल्पकशब्दस्यतदप्रकारकज्ञानपरत्वात्·तादृशंचतद्विशेष्यकंतत्संसर्गकंच
नहिन्निरूपिततन्निष्ठविषयताप्रतियोगित्वस्यवाच्यत्वात्·एषकूसन्निकर्षकल्पनागौरवभमे
नतत्रनिरूप्यनिरूपकभावोपगमेपिजपासन्निहितस्फटिकमात्रसन्निकर्षदशायांसामान्यसा

27 मयीवलाशुक्लत्वादेर्द्रव्यसमवेतसमवेतवृत्तिलौकिकविषयतासंबंधेनचाक्षुषवारणायतादृ
शसन्निकर्षहेतुतायाआवश्यकत्वाच्च·रूपवृत्तिचाक्षुषप्रत्येवजपासान्निध्यस्यप्रतिबंधकतया
जातिप्रत्यक्षस्यदुर्वारत्वादितिसंक्षेपः लक्षणजिज्ञासायाअभावालक्षणंक्षितिमूलंदीधितिकृता
न्यथाव्याख्यातमवतारयतिउपाधिपदस्येति॥